

Бухтатий Олександр Євгенійович,
головний консультант Головного
департаменту інформаційної політики
Адміністрації Президента України,
доктор наук з державного управління;
Радченко Олександр Віталійович,
головний науковий співробітник
науково-дослідного відділу Національної
академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана
Хмельницького, доктор наук з
державного управління, професор

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ МАС-МЕДІА: СВОБОДА СЛОВА VS ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Статтею 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Разом з тим праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

В цьому аспекті, беручи до уваги зазначені конституційні положення, на нашу думку, повинні забезпечуватися баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку. Останній аспект набуває особливого значення в умовах протидії військової агресії та захисту державного суверенітету.

Водночас, як констатують сучасні дослідники, шкода від інформаційних маніпуляцій мас-медіа, що її зазнали людина, суспільство і держава, сьогодні реально оцінюється переважно фахівцями національної безпеки, військової справи та соціології. Отже, факт її визнання нібито оминається фахівцями у галузі кримінального права [4].

Для України як держави, що потрапила під вплив масованої інформаційної агресії з боку Російської Федерації, така ситуація виглядає досить дивною, оскільки загальновідомо, що поширення мас-медіа недостовірної інформації («джинса», маніпулювання суспільною свідомістю тощо) відноситься до загроз національній безпеці в інформаційній сфері, а тому ліквідація і попередження таких загроз є пріоритетним питанням як для органів влади, так і для громадськості. Поясненням такої «пасивності» може бути хіба що «репутаційною токсичністю» цієї теми, коли практично будь-які спроби нормативно-правового врегулювання порушеного питання призводять до звинувачень ініціаторів у спробах «знищення свободи слова» та «незалежних мас-медіа».

Водночас, потрібно визнати, що в Україні порушення законодавства та професійної етики у сфері мас-медіа має системний характер, однак ефективної протидії їм й досі не існує. Такої протидії сьогодні навіть не передбачено на рівні стратегій правової політики.

В роботах низки дослідників широко поширеною є думка щодо розгляду суспільства як простору вільних комунікацій, в якому циркулюють різні види соціальних та інформаційних капіталів. Але в цьому аспекті часто взагалі не розглядається економічна природа мас-медіа та можливість зловживання інформаційними свободами з метою отримання неправомірних вигод, у тому числі й фінансових.

Зокрема, О. Бусол пропонує професійний корупційний злочин у сфері масово-інформаційної діяльності розглядати як отримання журналістом неправомірної вигоди за поширення неправдивої, умисно викривленої інформації, виготовлення прихованої реклами, антиреклами тощо на замовлення. Дослідник вважає, що це суспільно небезпечним злочином розгортання інформаційних кампаній з метою цілеспрямованої дискредитації окремих громадян і структур [3].

Варто зазначити, що вітчизняне законодавство взагалі не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. В роки УРСР Кримінальний кодекс України (з 1960 року) містив визначення дефініції «наклеп» – поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу.

За роки незалежності в Україні було декриміналізовано поняття «дифамація» – (від лат. *diffamatio* – обмова, ганьблення), яке у праві низки розвинених європейських країн й досі існує та визначається як публічне розповсюдження відомостей, що ганьблять особу. Дифамація може здійснюватися в письмовій (пасквіль) або усній формах. Від наклепу відрізняється тим, що розповсюджуються достовірні відомості.

10 листопада 2015 року змінами до Закону України «Про захист суспільної моралі» було ліквідовано Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі та передбачалося, що громадський контроль за додержанням вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі здійснюють творчі спілки, які діють у сфері культури та мистецтв, журналістики. Держава забезпечує фінансову підтримку здійснення громадського контролю за додержанням вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. На сьогодні ми маємо визнати відсутність громадського контролю у цій сфері, що, в свою чергу, створює сприятливі умови для розвитку «журналістської» корупції у сфері мас-медіа.

Разом з тим, згадана вище була норма виписана у душі міжнародного законодавства. Так, Стаття 13 Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції передбачено участь суспільства в антикорупційній діяльності, зокрема державам-учасникам цю участь пропонується зміцнювати за допомогою таких заходів, як:

a) посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень;

b) забезпечення для населення ефективного доступу до інформації;

c) проведення заходів щодо інформування населення, які сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, у тому числі навчальних програм у школах й університетах;

d) повага, заохочення та захист свободи пошуку, отримання, опублікування та поширення інформації про корупцію. Можуть установлюватися певні обмеження цієї свободи, але тільки такі обмеження, які передбачені законом і є необхідними:

i) для поваги прав або репутації інших осіб;

ii) для захисту національної безпеки, або публічного порядку, або охорони здоров'я чи моральності населення [1].

Не вдаючись в аналіз результатів діяльності державних органів, до компетенції яких віднесено функцію із захисту суспільної моралі, зокрема діяльність у сфері медіа [5], потрібно визнати факт процвітання в Україні таких негативних проявів як корупція у сфері мас-медіа («медіа-корупція»), до якої можна

віднести й таке поняття як «джинса» (замовні матеріали) тощо з одного боку, та відсутність результативного й ефективного громадського контролю в сфері мас-медіа, а також неврегульованість питання саморегуляції – з іншого.

Варто відзначити, що за період 2014–2015 років в Україні було значно посилено кримінальну відповідальність з перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Крім того, Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» визначено, що підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів є такі специфічні риси та умови журналістської діяльності: творчий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов жорсткої регламентації редакційного і технологічного циклу підготовки та випуску видань і програм; суспільно впливове за наслідками значення роботи, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; постійно значне морально-психологічне навантаження і напруженість, виконання службових обов'язків і реалізація творчих планів у стресових ситуаціях; прояви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків тощо [2].

Таким чином, вітчизняне законодавство визнає особливості та специфіку професійної діяльності журналістів, гарантує захист від незаконного втручання у цю діяльність, водночас – до сьогодні існує правова лакуна щодо відповідальності за зловживання цими правами і свободами, зокрема стосовно протидії корупційній діяльності у цій сфері.

В якості передмови до висновків, вважаємо за доцільне навести результати дослідження німецької вченої С. Фенглер, яка зазначила, що “журналістська відповідальність є передумовою свободи преси”, та виявила певну закономірність у цій сфері. Так, найбільш вагомими інструментами саморегуляції європейські журналісти вважають настанови компаній (середня оцінка – 3,71 із 5) та медійне законодавство (3,64 з 5). Ці два засоби, як зауважує С. Фенглер, є найбільш нормативними [6].

Грунтуючись на понятійному апараті вітчизняного антикорупційного законодавства, а саме на положеннях Закону України «Про запобігання корупції», якими явище «корупція» визначається як «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі,

зазначеній у частині першої статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей», вважаємо за доцільне доповнити перелік осіб, які є об'єктом правого регулювання антикорупційного законодавства, і, водночас, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (зокрема, аудитори, нотаріуси, а також експерти, незалежні посередники, члени трудового арбітражу та ін. під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом) [7], категорією «журналісти, працівники засобів масової інформації, засновники (співзасновники) засобів масової інформації та пов'язані особи».

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : конвенція від 31.10.2003 № 867 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 10. – Ст. 506.

2. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302.

3. Бусол О. Медіа-корупція в Україні: проблема криміналізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ippi.org.ua/sites/default/files/16.pdf>

4. Савінова Н. Умисне поширення недостовірної інформації ЗМІ: аргументи на користь потреби криміналізації / Н. А. Савінова. – Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2(3). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_9.pdf.

5. Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» : закон України від 10.02.2015 № 173-VIII (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2015. – № 18. – Ст. 474.

6. Будківська Г. Саморегуляція медіа: чи потрібна вона журналістам? / Г. Будківська // European Journalism Observatory. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.ejo-online.eu/2277/etyka-ta-yakist>.

7. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.